

СИП ГЕРМАЙЗЕ.

Львів. Библиотека
АН УРСР

М. Костомаров в світлі автобіографії.

В. Котельников, спадкоємець цінної автобіографії визначного нашого історика, видав її в цілому в московському видавництві „Задруга“ (Библиотека мемуаров. Автобіографія Н. И. Костомарова, Москва, 1923). Ця автобіографія, як відомо, була опублікована раніше, але не одночасно, а в різних виданнях. В-перше її найбільша частина появилася в 1890 р. в збірнику „Литературное Наслѣдіе“, в 1910 р. один із її розділів появилася в „Вѣстник'у Европы“, тоді ж ще один новий розділ з автобіографії був уміщений в „Юбилейному Сборнику“ Літературного фонду, нарешті в 1917 р. в „Голосі Минушого“ побачив світ останній з ненадрукованих розділів автобіографії. В опублікованих по журналах та збірниках окремих уривках з автобіографії історика були пропущені де-які місця, особливо де давалося характеристики окремим ще живим особам. Тепер же В. Котельников опублікував усю автобіографію Костомарова без змін, в такому вигляді, в якому була вона записана дружиною покійного історика з його власних слів. До цієї автобіографії додані й спомини дружини Костомарова, що були видруковані в свій час у „Вѣстнику Европы“.

Автобіографія Костомарова видрукована в дуже обмеженому числі екземплярів (300 нумерованих екземплярів), але навіть і в такому числі ця книжка не дістала нормальних умов для свого розповсюдження, зважаючи на „несучасність“, де-яких поглядів Костомарова на громадські та національні з'явища. Все ж таки ми маємо тепер змогу, читаючи зібраний разом опис життя Костомарова, уявити собі духовну постать цього визначного ученого і діяча, що такий глибокий слід полишив і в нашій науці і на нашому громадському мисленню.

Покоління української інтелігенції, до якого належав Костомаров, надто цікавить нас, бо власне з нього починаємо ми історію української, як то кажуть „громадської“ думки. Це покоління в-перше, після літературно-романтичних, сантиментальних та сатиричних спроб, стає до утворення і громадської організації і власне громадської програми. Хай та програма була часто мрійницькою, утопічною, хай ґрунту не мала вона під собою, але з неї починаючи, виходять всі інші спроби політичного оформлення прагнень української інтелігенції та її громадської мислі.

В першу чергу повинна зацікавлювати нас класова основа громадського мислення цього покоління, а тоді й класова його орієнтація. На покоління української інтелігенції, як і взагалі на українську інтелігенцію часів мало не до самої великої революції, дивляться у нас з двох цілком протилежних поглядів, але ці погляди об'єднуються однаковою відсутністю глибокого аналізу соціальних з'явищ.

Для одних „люди сорокових років“ і наступні діячі відродження українського народу—це носителі демократичних ідей, це люди, зв'язані з народом, народними масами, люди, що пройняті народними інтересами, живуть і працюють для них. З другого боку—приходиться зустрічатися, переважно в нашій публіцистиці останніх часів, з бажаннями так би мовити „на чисту воду вивести“ тих демократів, виявити їх справжнє гро-

мадське лице, що відбивало в собі звичайні панські, поміщицькі інтереси свого часу.

Уважне читання автобіографії Костомарова, аналіз соціального оточення, в якому він виховувався, пробував і вперше брався до серйозної громадської та наукової роботи, ще без студіювання інших джерел з історії тої епохи, дає нам багато матеріалу, щоби одкинути оті некритичні характеристики.

Візьмемо з автобіографії оцей уривок, що характеризує український в Харкові гурток утворенний на початку 40-х р.р.

— „В это время я сблизился — згадує Костомаров, — с целым кружком молодых людей, также как и я, преданных идее возрождения малорусского языка и литературы; это были: Корсун, молодой человек, воспитанник харьковского университета, родом из Таганрога, сын довольно зажиточного помещика; — Петренко, бедный студент, уроженец изюмского уезда, молодой человек меланхолического характера ; Щоголев, студент университета ; Кореницкий, сельский дьякон ; наконец семинарист Писаревский, сын священника“ (стр. 158—159).

Додамо до цього те, що знаємо ми про київський гурток, що до нього пристав Костомаров через кілька років — Куліш, Шевченко, Гулак, Білозерський, Маркевич, Пильчиков. (У Костомарова згадка про цей гурт на ст. 190).

Всі оці представники української інтелігенції 40-х р.р., як у Харкові, так і в Києві, носителі ідеї українського національного та літературного відродження, не можуть аж ніяк вважатися, як де-хто про це думає і пише, представниками українського панства. Це професіональна інтелігенція (літератори, педагоги, учені і т. д.), що живе з власного літературного чи-то службового заробітку — ось хто ті люди, що входять в перші українські гуртки 40-х р.р. Серед них побачимо ми характерну постать культурного мецената, справді багатой людини, що дає гроші на здійснення літературних планів та намірів цієї інтелігенції з „разночинців“, як стали їх пізніше називати в Росії. У харківському гуртку таким меценатом був Корсун, що почав видавати свій „Сніп“. Зауважимо вже тут, що оця картина соціального складу гуртків активної української інтелігенції лишається типовою мало не до самої революції 1917 р. — демократична інтелігенція, літературна і організаційна активність якої реалізується меценатством багатого співучасника-друга. Як що візьмемо на увагу ми оцей момент, ми багато де-чого зрозуміємо, стежучи за лінією Костомаровської діяльності, рівно як і його сучасників і товаришів.

Костомаров — найтиповіший представник отої інтелігенції. Син бідного поміщика, людина, що їй ледве вистачає на гроші з проданого батьківського маєтку закінчити освіту, він мусить сам заробляти собі гроші на прожиття; тим самим одривається він від класу, що з ним в'язало його походження, від дворянства, і може цим власне і треба пояснити ту тривожну неврівноваженість шукань, що так характерна і для самого Костомарова і для його сучасників.

Костомарівське покоління одмежовується від старшого покоління української інтелігенції. З нею заховуються у майбутнього історика хороші особисті відносини. Нпр., часто одвідує Костомаров Квітку в його Основі під Харковом „Я очень — згадує Костомаров, — полюбил этого старика, искренним сердцем любившего свою народность“ (ст. 160). Але ці особисті добрі відносини не можуть затишувати і глибокої ріжнці в настроях Костомарова і старих діячів. Виразно помітно це на відносинах Костомарова і Гулака-Артемовського. Бездарний професор і талановитий поет, Гулак-Артемовський яскраво відбивав в своїй свідомості кон-

серватизм українського дворянського хуторянства. Літературна діяльність на українському ґрунті була для нього забавою, несерйозною роботою між иншим; для инших людей його настроїв та його віку вона була дащиною романтичним споминам минулого та сентиментальним почуванням сучасности, що одначе не викликали активної громадської діяльности. І не на ґрунті громадської діяльности, а на ґрунті чисто наукових інтересів зіткнувся Костомаров з Артемовським. Дисертація про Унію Костомарова не задовольнила Артемовського, по катедрі якого в Харківському Університеті вона мусіла проходити. Артемовський „находил, что самое заглавие ея, по близости к современным событиям, не должно служить предметом для ученой диссертации“ (ст. 158). В цьому власне епізоді не можна не вбачати власне отої боротьби поколінь, що виявилися в схоластичній вузькості і консерватизмі Артемовського і нових наукових шуканнях молодого ученого.

Молодий загал Костомарова найвищого ступня в своєму виявленню досяг при кінці 40-х р.р., коли в Києві зростали зав'язки Кирило-Методіївського братства. І досі ми, переживши звиш 75 років, віддаємо належне благородству братчиків і досить високо цінимо їх громадські заслуги. Поминаючи мрійництво братчиків, ми повинні одзначити такі моменти, що грали найголовнішу ролю в поглядах братчиків—це слов'яно-фільську основу, протест проти рабства і маніфестування прав українського народу.

В автобіографії Костомарова бачимо ми, що ці ідеї не покидають його і в пізніші часи. Думка про національну пригніченість Слов'ян та ідея їх визволення завжди оставалась у Костомарова до останніх років його життя. В 1857 р. Костомаров мандрує по Західній Європі. Заїздить він у Ляйбахи і бачить там повне і цілковите онімення. Але, „когда я забрел на рынок—оповідає він,—там увидал толпу простолюдин в тех же одеждах, с которыми познакомился на железной дороге, и услышал хотя почти незнакомую, но все-таки не совершенно чуждую мне славянскую речь. И так я понял, что славянство не умерло здесь, но прозябает в одной низменной сфере рабочего народа — удел одинакий для многих славянских народностей“ (ст. 246). Вернувшись з-за кордону, Костомаров пригадує, що „первою и отрадною вестью, приятно поразившею меня в отечестве, был слух о том, что готовится освобождение крестьян“ (ст. 247). А про самий акт визволення селян Костомаров згадує зворушливими словами: „Бедный Шевченко несколькими днями не дождался великого торжества всей Руси, о котором только могла мечтать его долготрававшая за народ муза: менее чем через неделю после его погребения, во всех церквах Русской империи прозвучал височайший манифест об освобождении крестьян от крепостной зависимости. Вспоминая эти минуты, могу сказать, что тогда была видима и ощущаема безмерная радость между людьми всякого звания и образования: чувствовалось, что Россия свергала с себя постыдное бремя, висевшее на ней в продолжение веков и вступала в новую жизнь свободной, христианской нации. Казалось, после отдаленной от нас эпохи крещения при Владимире, еще не переживал русский народ такой важной минуты. После того оставалось желать одного—просвещения народа и действительно это желание слышалось в устах всех образованных людей той эпохи“ (ст. 278).

Українство Костомарова перейшло довгу і складну еволюцію. Костомаров, як відомо, в пізніші роки свого життя вже не міг розуміти змагань нової української інтелігенції, але відданість українським національним інтересам заховує він до кінця життя свого. І це бралось на увагу і російською владою і російською консервативною публіцистикою.

Костомарову вперто не давали катедри ні в Києві ні в Харкові, саме з тих мотивів, що ширення його поглядів серед української студенської молоді мало б для російського самодержавного централізму небажані наслідки.

Навіть, коли Костомаров виступив з своєю статтею про Сусаніна, де він розвінчував цього ніби-то героя, очищаючи легенду про нього від всяких патріотичних додатків, цей цілком з наукових мотивів зроблений виступ пояснювали, як українську „злонамеренность“ Костомарова. «Люди высокопоставленные в чиновной иерархии оскорблялись,—каже Костомаров,—моим критическим взглядом на личность Сусанина и говорили, что я, человек злонамеренный, желаю во что бы то ни стало унижать великие личности русской истории. Иные толковали это тем, что я, как малоросс, хочу выставить на показ лица южнорусской истории и в противоположность им унижать севернорусских героев» (ст. 355).

Автобіографія Костомарова диктувалася ним його жінці, що записувала її, диктувалася, розуміється, російською мовою, але Костомаров, мабуть, щоб надати більше інтимності їй, скріпити її настрої дорогою йому любов'ю до українського слова, пише на російському рукописові власноручно слова української посвяти: „Любій моїй жінці, Галині Леонтієвні Костомаровій Од Ієремії Галки“. Це бажання заманіфестувати хоч би в цьому інтимно-ліричному написі своє українство і ще раз підписатись тим іменем, що ним підписувався історик під своїми поетичними спробами українською мовою, яскраво свідчить про те, як до кінця життя дорогими оставалися Костомарову інтереси українського слова.

Як постать громадського діяча, Костомаров увесь належить 40-м рр., але діяльність Костомарова в 40-ві роки тільки починалася, її розцвіт припадає на пізніші десятиліття. І автобіографія показує нам, як Костомаров де-далі все більш одставав від своєї епохи, не міг зрозуміти ні її духу, ні її настроїв, ні змісту її боротьби. В передмові до автобіографії В. Котельников пригадує, як Костомаров сам говорив за себе: „Плохой я наблюдатель в сфере современной жизни, я привык изучать прошлое, в нем жить, им всецело заниматься, и не даром с ранней молодости и до конца моих дней, бродить по кладбищам—любимейшая моя прогулка“ (ст. VI—VII).

Мабуть справді воно так було, що книжний чоловік і кабінетний учений Костомаров не помічав нового в життю, а, коли робив спроби пояснити те, що вражало його, то виявляв свою повну безпорадність.

Будучи за кордоном, Костомаров нотує найменші дрібниці, що він звертав на них свою увагу. Ми вичитуємо в його споминах низку анекдотичних подій, що сталися з нашим мандрівником. В Стокгольмі, напр., Костомаров випадково зайшов в церкву саме тоді як пастор почав говорити проповідь. Нічого не розуміючи по-шведськи, Костомаров хотів був вийти з церкви, але його не пустили, бо в Швеції підчас проповіді пастора замикають церкву на замок. „Я... протомился битых полтора часа, зевая под звуки неизвестных мне слов. Наконец, пастор произнес давно желанное мною „amen“, церковь открыли, и я поскорее выскочил из нее“ (ст. 233).

Подібні до цієї подробиці докладно оповідаються Костомаровим, але наш історик ніяк не озвався в своїй автобіографії про бурхливі події з історії Західньої Європи XIX ст. Коли порівняємо ми мемуари Костомарова з мемуарами його сучасника Герцена, змушені будемо визнати ми за Костомаровим вузькість громадських і політичних інтересів. Єдине, на що звертає увагу Костомаров в життю Європи, так це на рух Слов'ян, про що ми вже казали.

І не тільки в подіях за кордоном, але і в тому, що в Росії відбувалося, Костомаров не міг якось розібратися і зайняти достойну свого таланту і своїх громадських таки заслуг позицію.

В 1860 р. одбувається історичний диспут Костомарова з Погодиним на цілком наукову тему про початок та походження Руси і норманську теорію. До цього диспуту російська радикальна інтелігенція поставилася з особливою увагою. Для неї змагання правого слов'янофіла і консерватора Погодина з ліберальним Костомаровим означало не тільки суто наукову суперечку, але й громадський поєдинок. Ось чому Добролюбов в своєму «Свистку» так уїдлимо висміював і наукову відсталість Погодина і його схоластичний консерватизм:

„Пусть Чернышевский говорит, что хочет,
И Костомаров пусть тебя разит;
Пусть над тобой ученых суд грохочет,
Пусть ими будешь ты и презрен и забыт.
Не унывай! Готов приют тебе веселый;
Не даром пописал ты на своем веку,
Не даром шуткою ты сделал спор тяжелый
И ревностно служил науке и „Свистку“.

Иди же к нам! В „Свистке“ мы намятник поставим
Всем шуткам, шалостям и подвигам твоим,
Ученость дряхлую мы свистом успокоим,
А слух твой ласковым романсом уладим“.

В такій формі бадьорого юмористичного визову російський радикалізм ставав на поміч Костомарову в його ученій суперечці. Але Костомаров не зрозумів громадського значіння своїх виступів і постарався одгородитися від громадянства науковою серйозністю та недоступністю. Навчесь то і бачить він, що „старый ветеран русской истории (Погодин) никак не мог переварить смелости, с какою я отважился на разбитие системы происхождения Руси из норманского мира“. Але разом з тим не зважається Костомаров звязати сміливість методів наукового дослідження, що ними він користувався, з сміливістю радикальної публіцистики свого часу, з критицизмом своєї епохи. І тому жаліє Костомаров, що згодився на публічний диспут.

— „Я, погорячившись... согласился, хотя впоследствии и не вполне был доволен тем, что позволил себе выставить такой специальный предмет на праздную потеху публики“ (стр. 266).

Ще глибше нерозуміння і навіть прикрий конфлікт бачимо ми у Костомарова з радикальними його сучасниками під час відомої історії з проф. Павловим в 60-ті р.р. Радикальне студентство, що горіло бажанням повести одкриту боротьбу з російським правительством і шукало для тої боротьби теоретиків її і солідних оборонців, розчаровується в Костомарові і одходить від нього. Справді, Костомаров з своїми мріями про минуле і виключно про минуле, як він далеко був від „нігілізму“ молоді 60-х р.р.

Костомаров з захопленням оповідає, як він на дверях своєї квартири вивісив церковно-слов'янську оповістку до студентської молоді, що часто одвідувала свого професора „под разными предлогами и в разное время дня“:—„Елицы от юнѣйшія братіи честныя науковѣцательницы сущія во градѣ сем восхошут, нѣкоего ради орудія, пріити в дом мой, да благоволят посѣтити мя в дни... и часы...“ (стр. 275).

Костомарову любо і приємно було милуватися в патріархальній минувшості, і він годинами міг говорити і церковно-слов'янською мовою і на теми старого іночеського життя. А молодь 60-х р.р. ставила вже інші вимоги популярному ученому, і ось, нпр., зразок обопільного і прикрого непорозуміння.

— „Я—згадує Костомаров,—некогда пользовавшийся у студентов большою любовью, стал уже прежде терять многое в глазах их. Меня

почему-то считали вначале отъявленным либералом, даже революционером, и это было одною из причин того горячего сочувствия, каким я пользовался у молодежи. Вероятно, к тому мнению обо мне располагало молодежь мое долгое пребывание в ссылке за политическое дело, которого значения они хорошо не знали.

„...После святой недели ко мне явилась странная депутация из студентов с требованием объяснения, что значит, что они видели меня в день великой субботы прикладывавшимся к плащанице и причащавшимся св. тайн. „Неужели,—спрашивали они,—я поступал с верою?“ Я отвечал им тогда же, что ничто не дает им права вторгаться в мою духовную жизнь и требовать от меня отчета, а их вопрос: поступал ли я так с верою и сознанием—меня огорчает потому, что я не из таких людей, которые бы без веры и убеждения притворялись для каких то посторонних целей в священной сфере религии. Студенты объяснили, что они обратились ко мне с таким вопросом оттого, что мои лекции, пропитанные свободными воззрениями, слушанные ими долгое время, не заключали в себе ничего такого, после чего можно было бы ожидать от меня уважения к церковным обрядам, свойственного необразованной толпе. На это я заметил им, что читал им русскую историю, а не церковную, и еще менее богословие, следовательно не мог, по совести, высказать им относительно своей собственной веры никаких ни приятных для них, ни неприятных убеждений; если же, по их словам, мои лекции отличались свободными воззрениями, то это одно понуждает меня требовать от них уважения к свободе совести. Я прибавил, что если меня возмущали и теперь возмущают темные деяния католической инквизиции, преследовавшие безверие, то еще более возмущала бы наглость безверия, преследующая, как нравственное преступление, всякое благочестивое чувство. „Если вы, господа,—сторонники свободы, то научитесь сами уважать ее для тех мнений, которые вам не нравятся и, которых вы опровергнуть положительно научным способом не в состоянии. Эта выходка студентов,—робить висновок Костомаров,—уже показала, что они во многом ошиблись относительно моей личности“ (Ст. 299—300).

Справді, ця розмова виявляє повне психологічне нерозуміння Костомаровим настроїв сучасної йому молоді.

Костомаров звжається навіть на повний розрив з молоддю, коли вона після арешту й заслання проф. Павлова вимагає у Костомарова припинення лекцій. З якоюсь непотрібною і навіть озлобленою упертістю Костомаров читає свої лекції під свист радикальної молоді, не бажаючи їти назустріч студеському обуренню, остаючись „решительным противником всякого модного либерализма“ (ст. 300). Він навіть кидає молоді образливу характеристику: „Скажу вам, милостивые государи, что эти либералы, которые так меня награждают, не более как Репетиловы, из которых лет через десять выйдут Расплюевы“ (ст. 301).

Ідейний вождь молодого покоління в Росії Чернишевський зробив був спробу примирити Костомарова з молоддю, але Костомаров на уступки не пішов: „Тут приехал ко мне Чернышевский и стал просить не читать лекций и не раздражать молодежь, потому что, как ему известно, молодежь, сильно негодуя против меня, собирается устроить мне в моей аудитории скандал похуже прежнего. Я отвечал, что если ему это известно, то гораздо справедливее было бы обратиться не ко мне, а к тем, которые думают устроить скандал, и уговорить их не делать этого. Чернышевский уехал от меня разсерженный“ (ст. 303).

І молодь і радикальна російська інтелігенція розчарувалася в Костомарові; з другого боку і він формулює так своє розчарування в молоді. „Я увидел, что большинство русской того времени молодежи, в на-

учня силы которой я простодушно верил, легко могло быть увлекаемо трескучими фразами, шумихой, но оно мало ценило посвящение себя науке“ (ст. 304).

Костомаров почував, що круг нього серед молоді бує нова стихія, але зрозуміти ту стихію він не міг. В своїй автобіографії Костомаров робить спробу виявити й сформулювати суть „нігілізму“, причини його розвитку ідейні хиби його. Але нічого іншого не зміг протиставити Костомаров войовничому матеріалізму своєї доби, як християнство з його абстрактними ідеалами та проповіддю морального виховання окремої людини. Суворий і безпощадний осуд робить Костомаров „нігілістам“, і в тому осуді читаємо ми озлоблення людини, що не могла проїнятися запалам радикальної і революційної молоді. „Те...,—казав Костомаров,—которые остались энергически преданными своим нигилистическим теориям, оправдывающим всякое средство для цели, нравственно произвели поколение безумных фанатиков, отважившихся проводить свои убеждения кинжалами и пистолетами. Таковы были неизбежные последствия учения, главным образом, задававшегося материализмом и отвержением нравственного закона, вложенного в сердце человека высочайшим вечным разумом, управляющим по неведомым нам путям всю судьбою истории человечества“ (ст. 310). Ця цитата начеб то не з Костомарова взята, а з якогось самого реакційного і консервативного російського публіциста.

Те ж саме дивне відношення до революційної боротьби зустрінемо ми у Костомарова, коли він в пізніші після 40-х р.р. десятиліття трактував польське питання і обмірковував спроби озброєної польської боротьби з російським урядом.

Ось один випадок, що його занотовує Костомаров. В 1861 році петербурські поляки правили панахиду в костьолі по вбитих у Варшаві демонстрантах. Сам Костомаров додає, що ця панихида „должна была служить демонстрацією против мер правительства“. І, знаючи це, Костомаров все ж таки пішов на панихиду. Ясно, що не дуже вороже мусів ставитися Костомаров до ідеї хоч би в похоронній музиці запротестувати проти пролиття царським урядом крові. Але вважає потрібним Костомаров виправдатися за цей свій цілком оправданий громадський морально вчинок.

— „Я занимался в публичной библиотеке. Кулиш передал мне, что общий наш знакомый, поляк Круневич сообщил ему, что в костеле будут кого то хоронить и итальянские певцы будут петь Requiem Моцарта. Так как этой музыкальной пьесы я никогда не слышал, то и поспешил в костел“ (ст. 276). Цілком правдоподібно, що Костомаров і не знав наперед, що в костьолі має бути політична демонстрація, але етика мусіла б підказати йому не картати лихим словом польських патріотів-революціонерів, як це він робив, підкреслюючи, що поляки, „желая привлечь костел побольше публики,... заманивали ее туда под разными предложениями“.

Оповідючи про цей випадок, Костомаров приводить деякі „дерзкие ответы“ арештованих в костьолі не—поляків. „Один студент, спрошенный, был ли он в костеле и пел ли—ответил: „был, но не пел, потому что не знаю по польски, а если бы знал, то непременно бы пел“ (ст. 276). Така „дерзкая“ відповідь, очевидно, була свідомим виявом солідарності з протестом проти царського режиму, але Костомаров, колишній автор Книг битія українського народу, не спромігся навіть на розуміння рації такої солідарності.

Спинимось на другому прикладі відношення Костомарова до польської боротьби. Оповідає Костомаров про поляка Сераковського, політичного заслання в Оренбурзьких степах, де він поневірявся разом з

Шевченком і там сприяв з ним. В Петербурзі він зійшовся і з Костомаровим. „Его политические убеждения—згадує наш автор,—приводили меня в совершенный восторг. Он казался врагом польско-шляхетских патриотических тенденций; сознательно говорил, что Польша может быть восстановлена только в славянской федерации и притом радикально изменившись, поставивши своею задачею пользу не одного какого-нибудь класса, как прежде было, а целой массы народной. Он казался пламенным поборником демократических идей, стремления даровать простому народу свободу и возвышать его умственный и материальный уровень путем правильного просвещения. Он говорил именно то, чего не было в старой Польше. Никто, казалось, так безпристрастно не относился к темным сторонам прошедшего и никто, казалось, так не сознавал их. Мои задушевные славянские стремления наши, повидимому, в этом человеке самого рьяного поборника“ (ст. 321—322).

В цій характеристиці Костомарова пізнаємо ми мову кирило-методієвського братчика й автора листа до редакції „Колокола“, але придивимося даліше.

Сераковський робить з своїх ідей практичний висновок. Офіцер генерального штаба в чині полковника, він іде до повстанців, командує відділом, займає уряд Виленського воеводи й організовує боротьбу на Литві з російським військом.

Коли під час польського повстання, гурт офіцерів російської служби не-поляків на чолі з українцем Потебнею (братом відомого філолога) перейшов на бік повстанців, вбачаючи в їхній справі революційну боротьбу, Герцен з великим сумом і жалем писав про їх нерозважність, цілком одначе розуміючи ті психологічні мотиви, що керували революційно-настроєною молоддю. А Костомаров не зміг зрозуміти поляка-демократа, що пішов в ряди борців, коли не можна було не піти. „Не знаю, какими путями,—каже Костомаров,—случился крутой поворот в нем, но видно было, что у него в душе происходило такое, чего мне не открывалось“ (ст. 322).

Коли „банда“, як називає Костомарова відділ Сераковського, була розбита, Муравйов звелів раненого вождя вигоїти, а тоді повісити. „По свидетельству очевидцев—оповідає Костомаров,—он умер совсем не героем. Когда его подвели к виселице, он начал ругать Россию, а потом бить палача. Ясно было для всех, что этим неистовством пытался он заглушить в себе трусость пред неминуемою смертью. Барабанный бой прекратил его проклятия, а палач, в отмщение за нанесенные побои, повесил так, что несчастный умирал в медленных муках“ (ст. 323). Читач не може згодитися ні з Костомаровим, ні з „очевидцями“, що на них Костомаров покладається, бо з усього видно, що Сераковський умірав і мучеником і героєм, але Костомаров чомусь навмисне невідповідні висновки з ясних фактів робить, може хіба для того, щоб закінчити своє оповідання такою реплікою: „Узнавши о судьбе его, я должен был сознаться в своей непростительной наивности и легковерии, с которым принимал за чистую монету то, что мне говорили наши общие враги поляки“ (ст. 323).

Нічим не оправдане і мало зрозуміле відношення Костомарова до польського повстання яскраво свідчить про те, що Костомаров не мав певного уявлення про форми реалізації свого демократизму. Теоретично, в мріях заходячи дуже далеко, він лякався, коли бачив фактичне переведення в життя своїх же ідей і не пізнавав навіть їх. І не тільки у відношенню до поляків це позначилось. Вище ми бачили, що радикалізм 60-х р.р., тоб-то те, що генетично випливало з шукань 40-х р.р., був чужим, мало-зрозумілим і ворожим Костомарову. Містичний якийсь жак

з'являвся у Костомарова пред людьми інтелектуально сильними, вождями „нігілістичного“ покоління.

Курйозно читати у блискучого ученого, історика соціальних рухів народніх мас, напів-серйозне припущення, що Чернишевський, напр., іноді „как бы играл из себя настоящего беса“ (ст. 332).

Читач автобіографії Костомарова весь час стежить за глибокими протиріччями в діяльності і переконаннях автора.

Передовий чоловік за молодих років, запальний протестант, ворог царизму і всякого гніту, він, оставляючи на все життя при собі ті молоді переконання, ворожим і чужим почуває себе супроти того покоління, що допіру формувати починає організовану боротьбу з царизмом і з гнітом.

Великий прихильник слов'янського визволення, Костомаров в польському питанні займає позицію російського урядовця скоріше, а не колишнього слов'янофіла, причому в теорії ідея слов'янського визволення й братерства слов'янських народів лишається дорогою Костомарову ідеєю до кінця його життя.

Нарешті, додамо ще одно протиріччя, що воно не так виразно позначилося в автобіографії, проте занадто відоме всім. Побірник українського відродження, Костомаров стає в опозицію до дальніших кроків української інтелігенції в творенню української культури створюючи оту свою вузеньку теорію української культури „для домашнього вжитку“, тоді як вся його діяльність і писання, наукові, і публіцистичні—сприяли як найширшому і всебічному розвитку української культури.

В громадському відношенні постать Костомарова малюється в нашому уявленні якоюсь безпорадною, нежиттєвою постаттю. І це не зважаючи на те, що діяльність Костомарова і його публіцистика навіть мала такий глибокий вплив на формування української громадської думки.

Костомаров, як це ми зазначали на початку нашої статті, вийшов з рядів декласованої інтелігенції 40-х р.р., і одєї соціальної момент мусить допомогти нам уяснити роздвоєнність Костомаровської діяльності, невитриманність лінії його переконань. Декласована інтелігенція не мала ще, на кого спертися з тих соціальних класів, що поволі формувалися на Україні і в Росії. Вона, ця інтелігенція жила ідеями невиразного, романтичного демократизму, що потім міг перетворитися в лібералізм і навіть вдягнутися в революційну одєжину, або—оповитися (як це і було в Костомарова) в ще більш невиразний і туманний християнський гуманізм. Ідейні хитання таких інтелігентів, як Костомаров, знаменували собою хитання в виборі тих соціальних груп, з якими мала звязати свою діяльність та свою соціальну свідомість декласована інтелігенція. І тому то історія інтелігенції на Україні, як взагалі історія всякої інтелігенції за подібних умовин, є історія постійної диференціяції, постійних ідеологічних новоутворень в міру того, як з'являлась та чи інша соціальна база.

Подвижник „чистої“ науки, Костомаров, замкнутий в чотирьох стінах свого кабінету, він найменше здібний був до того, щоби відповідно до зміни соціальної кон'юнктури перебудовувати в практиці здійснення своїх основних поглядів, їх форми і вигляд. Тому таким нежиттєвим, відсталім і часто дивним в своїх вчинках і словах, що його власним переконанням суперечили, лишився цей учений-мрійник, що був колись ідейним вождем і ніколи не був діячем практичного життя, реальної боротьби.

40 коп

0,15 коп

(1986)

1118

ВНИМАНИЕ
ПОДЛЕЖИТ
ОБРАЩЕНИЮ

Б.О.О.О.
А.У.Р.

1118 P
A